

BIBLIOTHECA
SCIENTIAE &
ARTIS

SZÖVEG – EMLÉK – KÉP

[Marosi Ernő | Németh András |
Boreczky Anna | Kertész Balázsne |
Horváth Iván | Madas Edit | Sarbak
Gábor | Bánfi Szilvia | Farkas Gábor |
P. Vásárhelyi Judit | Kovács Eszter
| Csobán Endre Attila | V. Ecsedy Judit |
Mikusi Balázs | Sirató Ildikó | Rajnai
Edit | Illyés Boglárka | Elbe István
| Zichy Mihály | Vesztróczy Zsolt |
György Béla | Vasné Tóth Kornélia |
Csillag Katalin]

A NIKOLSBURGI ÁBÉCÉ HITELESSÉGÉNEK KÉRDÉSE: ELŐZETES KÖZLEMÉNY

Az Országos Széchényi Könyvtárban¹ őrzött magyar nyelvemlékek közül alighanem a *Nikolsburgi ábécé* (MNY 70) a legtitkoszatosabb. Erről tudunk a legkevesebbet. Felfedeztetése (1933) és ismertetése² óta két kísérlet – inkább találgatás – történt értelmezésére. Felvetődött, hogy a rovásábécé egykori tulajdonosa, egy bizonyos Philipus de Penczicz azonos lenne Filipec Jánossal vagy annak barátjával,³ de az ötlet visszhangtalan maradt. Az a feltevés, hogy a *Nikolsburgi ábécé* szerzője maga Janus Pannonius lett volna,⁴ továbbra sincs alátámasztva.⁵ Előzetes közleményünk megpróbálja kilendíteni a holtpontról a kutatást.

Az ún. székely (szkíta, hun) rovásírás (a következőkben egyszerűen rovásírás) legtöbb szövege mintha eleve nyelvemléknek készült volna. Pusztán attól értékesek, hogy rovásírással írták őket. A régi magyarok alig éltek vele a köznapi érintkezésben. Használatának oka általában nem is a közlés lehetett, hanem maga az írás művelete. Bizonyára ez az oka

annak, hogy a rovásírásos szövegek mindössze négy műfajba tartoznak.

1. Többségük semmilyen történeti értesülést nem nyújtó, nyúlfarknyi felirat. Keltezésük ritkán nyugszik szilárd alapon. Nincs megbízható módszerünk, amellyel megállapítható lenne, hogy egy feliratot egy kőbe mikor karcoltak bele.
2. Vannak rovásírásos iratok készítését lehetővé tevő jeltáblázatok, ábécék.
3. Van néhány titkosírásos szöveg. Megvoltuk önmagában is bizonyítja a rovásírás egykorú ismeretének szűk körét.
4. Van aztán egy naptár.

Megalapozatlan, de legalábbis bebizonyítatlan feltevés, hogy a székely rovásírás az Árpád-korból, netán a kereszténység felvétele előtti

időből származnék, az viszont nem kétséges, hogy a reneszánsz korában már használták, és bizonyára létrehozása is idekapcsolható.⁶ Megalkotása és az elterjesztését célzó mozgalom megindítása szervesen beillenek abba a központilag szervezett hírverésbe, amely Mátyást egy új Attila szerepében kívánta bemutatni. Első ismertetőjénél, Thuróczy Jánosnál a rovásírás egy átfogó hun–magyar eszmerendszer eleme. Thuróczy királyi támogatással ki nyomtatott könyve Attilát császári trónigénylőként mutatja be – valójában Mátyásnak voltak ilyen tervei⁷ –, a bizonyára Mátyás-kori *Szent László-ének* pedig Lászlót, az államiság eszményének megtestesítőjét a hun–magyarok uralkodójaként állítja hallgatói elé.⁸ Talán az sem véletlen, hogy a vegyesházi királyok alatt Magyarország-szerte – bizonyára állami kezdeményezésre – elhelyezett templomi Szent László-falfestmények környezetében – ugyanazokban a templomokban, főleg Székelyföldön – gyakran előfordulnak rovásírással feliratok is. A *Nikolsburgi ábécé* jól értelmezhető a Mátyás kori hun–magyar eszmerendszer emlékeként.

Persze az is lehet, hogy hamisítvány.

A kutatást azzal a munkaföltevéssel kezdük, hogy hamisítvánnyal van dolgunk. A rovásírás pályafutása a reneszánsz óta egyfolytában politikai erőterben zajlik. Emiatt persze rengeteg a hamisítvány, de – szintén emiatt – illetlenség gyanakodni rájuk. Jó példa a keltezett (1497) gelencei felirat (𐰃𐰠𐰪𐰨), amely átírásban ezt mondja: PAL-PAP⁹, csakhog

1. az emlék betűvetési gyakorlatában az L és P jelek nagyon hasonlítanak egymáshoz (PAL-PAP), ami a feliratot szinte sormintaszzerűvé teszi,

2. magyarázatra szorulna, hogy 1497-ben – még a reformáció előtt – miért került sor arra, hogy egy pap karcával megrongálja a templom falára festett szentképet,

3. továbbá mi bizonyítja, hogy a karc nem mondjuk, a gödöllői cserkészdzsembori idején készült, vagy nem a Román Szocialista Köztársaságban?

A *Nikolsburgi ábécé* hitelességét először hangjelölési, majd könyvtörténeti szempontból vizsgáljuk meg.

A Nikolsburgi ábécé rovásbetűinek hangjelölése

Ábécénket Jakubovich Emil a 15. század derekára teszi, de a századvégénél senki sem helyezi későbbre. Ehhez képest az emlék hangjelölése példátlanul pontos és részletes, ismeri – persze tartammegkülönböztetés nélkül – az ö~ő-t és ü~ű-t, sőt az i~í-t megkülönbözteti a j-től. Ezt a valószínűtlen jelenséget összehasonlító elemzés révén fogjuk értékelni.

A *Nikolsburgi ábécét* (jó minőségű fényképhasonmása az OSZK honlapján¹⁰) az időben hozzá legközelebb eső, de nála sokkal fiatalabb rákövetkező ábécével vetjük össze (1. ábra),

amelyet Miskolczi Csulyak István 1603 és 1644 között összeállított kéziratának végén találunk¹¹ (OSZK Oct. Lat. 656, 371r). A két ábécé közötti időben (1598) keletkezett Telegdi János *Rudimentája*, amely szintén közölt ábécét. Ezt csak Miskolczi Csulyakénál későbbi másolatokból ismerjük, így a legkorábbi ábécék és a korukbeli rovásírási gyakorlat hangjelölésének szembesítésekor nem használható. Az összevetésben a ténylegesen ránk maradt két legrégebbi ábécét vizsgáljuk.

Az ábécék közötti időből a rovásírásnak két olyan gyakorlati alkalmazását ismerjük, amely egyrészt nem másolat, hanem eredeti példány, másrészt viszonylag jól keltezhető, így az írásjelhasználat történetének szempontjából bizonyíték. Mindkettő Szamosközy István történelmi feljegyzései között található, az egyik magyar (ELTE Egyetemi Könyvtár, B2 LEO 1358, 55v), a másik latin (ELTE Egyetemi Könyvtár, B2 LEO 272 41v) nyelvű titkosírás. Az első az 1587. évre vonatkozó feljegyzések között található, a második az 1604-es évhez kapcsolódik. Keletkezésük így az 1587 és 1612, illetve 1604 és 1612 (Szamosközy halálának esztendeje) közötti időre tehető. Ebből már létezik – a latin szöveg esetében elfogadható minőségű – fényképhasonmás.¹² Az ELTE Egyetemi Könyvtárának szíveességéből a magyar szövegrészt új, talán olvashatóbb hasonmásban közölhetjük (2. ábra).

Összevetésükhöz íme egy táblázat. A táblázatban a világhálón 2011-ben rendelkezésre álló, szabványosított (Unicode) jelkészletet alkalmaztuk, tekintet nélkül a rovásbetűinek el-

téréseire az egyes kéziratokban. Mivel a hangjelölés szempontjából érdektelen, ezúttal nem törődtünk sem az írás – forrásainkban általában a hébert utánzó, jobbról balra haladó – irányával, sem a betűk vízszintes tájolásával – amely a bal-jobb írásirányban rendre eltér attól, amit meg lehet figyelni –, sem pedig a betűösszeszövések (ligatúrák) jelzésével. Az összeszövéseket a táblázaton szétbontva ábrázoltuk.

A táblázatról leolvasható néhány tanulság.

1. A *Nikolsburgi ábécé* meglepően pontos hangjelölése megmarad a következő, sokkal későbbi ábécében, Miskolci Csulyakéban is.

2. A valóságos használatban, Szamosközynél azonban – éppúgy, ahogy a latin betűs régi magyar kéziratok túlnyomó többségében – a lejegyző alig használta ki ezeket a lehetőségeket.

Ebből akár arra is következtethetnénk, hogy a *Nikolsburgi ábécé* keltezése rossz. Hogy nem afféle ősforrást kell látnunk benne, amely az ábécéfejlődés elején áll, hanem egy olyan, késői kor termékét, amikor Dévai Mátyás, Sylvester János, Szenci Molnár Albert fáradozásai beértek, és az írni tudó magyarok immár igényelték a pontos hangjelölésű ábécét. A *Nikolsburgi ábécé* rovásírási betűkészlete gazdagabb, mint a többi emléké. Van olyan jel benne, amely rajta kívül csak a 17–18. századi Telegdi-másolatokban van meg, és van, amely csak a 17. század

Feltételezett beszédhangok	A Nikolsburgi ábécéből	Szamosközy latin titkosírása	Szamosközy magyar titkosírása	Miskolci Csulyak ábécéjéből
a, á	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
b	X	X	X	X
c	†	†		†
cs	N			N
d	‡	‡	‡	‡
e, é	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
f	⊖	⊖	⊖	⊖
g	Λ	Λ	≠	Λ
gy	≠			≠
h	⊗	⊗		⊗
i, í	†	†	†	†
j	Ɔ			Ɔ
k ₁	◊	◊ (latin c)	◊	◊
k ₂	‡			‡ (latin c?)
l	Λ	Λ	Λ	Λ
ly	⊖			⊖
m	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
n	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
ny	◊		◊†	◊
o, ó	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
ö, ő	†			Ɔ:
p	Ɔ	Ɔ		Ɔ
r	N	N	N	N
s	Λ		Λ	Λ
sz	l	Λ	l	l
t	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
ty	X			X
u, ú	⊗	⊗		⊗
ü, ű	◊			†
v	M	M	⊗	M
z	N		N	N
zs	Y		Y	Y

o	ony	n	m	dy	d	ck	ak	ai	i	ah	ay	g	f	e	ed	efs	erz	ch	a	uni
o	D	C	A	O	A	V	Q	7	1	X	#	A	⊕	⊖	+	H	↑	X	4	Scab
o	ony	n	m	dy	L	chr	k	j	i	h	ay	g	f	e	d	ch	er	b	a	Scab
				ψ	Ϸ	M	Y	N	X	7	1	Λ	/	H	3	D				
				Sch	Z	U	W	U	ty	t	β	γ	ν	R	P	o				

374

D	C	A	O	A	V	Q	7	1	X	#	A	⊕	⊖	+	H	↑	X	A	
ony	n	m	dy	L	chr	k	j	i	h	ay	g	f	e	d	ch	a	b	a	
				ψ	Ϸ	M	Y	N	X	7	1	Λ	/	H	3	D			
				Sch	Z	U	W	U	ty	t	β	γ	ν	R	P	o			

Bücherquellensystem
 ...
 ...
 ...
 ...

Littere Siculozum quas sculpsit
vel cadunt in lignis

x x x x x x x x x x x x x x x x x x
 x x x x x x x x x x x x x x x x x x
 x x x x x x x x x x x x x x x x x x
 x x x x x x x x x x x x x x x x x x
 x x x x x x x x x x x x x x x x x x

9 3 7 2 5 8 4 6 1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

Tysic
 Maschylphian
 Sphylph
 Sthowaf
 Sphylph
 Odar

September
 October
 November
 December
 January
 February

Littere Iudeorum
et mensis

Nysim
 Nysim
 Nysim
 Nysim
 Nysim
 Nysim

May
 April
 March
 June
 July
 August

végén lemásolt *Bolognai rovás emlék*ben. Ezt a jelenséget azzal is magyarázhatjuk, hogy a *Nikolsburgi ábécé* ősi és ezért pontos és gazdag jelkészletet őriz, amelyet a későbbi források csak töredékesen hagyományoztak ránk – de azzal is magyarázhatjuk, hogy a *Nikolsburgi ábécé* hamisítvány, amelyben utólag egyesítette a hamisító a Telegdi-Rudimenta és a *Bolognai rovás emlék* adatait.

A táblázat azonban csak látszólag érvel az utóbbi lehetőség mellett. Amikor egy jelenséget szerkezetileg elemzünk, például táblázatba foglaljuk az adatokat a jó áttekintés, az elvonatkoztatás érdekében, nem szabad megfeledeknünk arról, hogy milyen adatokat foglaltunk táblázatba, és mire kérdezzük rá. Itt a kettő között kérdéses a kapcsolat. Igaz-e, hogy – miként a táblázat mutatja – Szamosközy tényleges rovásírási gyakorlata alig veszi igénybe a rovásírás igen pontos hangjelölési képességét? Alkalmasak-e a rendelkezésre álló adatok e következtetés levonására? Nem azok.

1. Szamosközy egyik szövege latin nyelvű. A rovásírás pontos hangjelölési képességét csak magyar nyelvű szövegekkel mérhetjük.

2. Szamosközy csak a kényes szövegrészeket írta rovásírással, vagyis csak aránylag kevés hangot használt. Ez a mennyiség következtetésre alkalmatlan.

Vizsgáljuk meg egyenként a Szamosközy-szövegek ama beszédhangjait, amelyeket latin betűkkel nem lehet rögzíteni.

1. A kétszer is előforduló *ny~nny* hangot Szamosközy analitikusan (*ni~nni* alakban) rögzítette rovásírási szövegében is (PCCIPMPA, [ANNIAUAL], ill. PANCCIC+IA [ASZONIODIS]), pedig a rovásírásban elvben létezett külön jel erre a célra: N. Ennek oka vagy az volt, hogy a) az ő rovásírási jeltábláján nem voltak meg bizonyos beszédhang-jelölési képességek, vagy az, hogy b) megvoltak, de ő – a latin betűs magyar helyesírásában megszokott módon – nem élt velük, ugyanúgy, ahogy a második idézett szóban az *sz* beszédhangot a rovásírásban sem az *sz* (l) jellel, hanem a szokásos analitikus *s + z*-vel (AN) rögzítette.

2. Az utóbbi mellett szól az, hogy Szamosközy a *gy* beszédhang jelölésére való ŕ jelet a *g* beszédhang jelölésére használta magyar szövegében. (Sebestyén [1915, 89] dogmatikusan GYALFI-nak írja át Gálfi Jánosnak¹³ – Báthory Zsigmond 1593-ban meggyilkoltatott nevelőjének – nevét.) Latin szövegében a *g* jelölésére a A -t használta. Szamosközy tehát rovásírási jeltábláján nem elsősorban a hang-, hanem a betűmegfeleléseket kereste. A *g* és a *gy* megjelölésére való rovásjeleket egymáshoz közelieknek, felcserélhetőeknek fogta fel. Hasonló példa: latin szövegében az *s* (melynek hangértéke akkor talán már *sz* volt) megjelölésére l helyett ugyanazt az A jelet használta, mint amellyel a magyar *s* hangot jelölte meg, magyar szövegében pedig az *u* hangértékű M -t használta – a két hang jelölését meg nem különböztető magyar helyesírási megszokáshoz híven – a *v* hang jelölésére.

3. Szamosközy jelkészlet-tábláján megvolt a zs hangértékű Υ , és ő használta is.

Az elemzésből tehát arra következtethetünk, hogy Szamosközy általában kevésbé aknáztta ki a rovásírás hangjelölő képességeit, de jelkészlet-tábláján megvoltak ezek a lehetőségek ($\ddot{z}$, Υ).

A *Nikolsburgi ábécé* és Miskolci Csulyak ábécéje közötti hosszú időből tehát egyetlen olyan rovásírásos emlékcsoporthoz van, a Szamosközyé, amely hiteles, viszonylag jól keltezhető, és nyelvészeti elemzésre alkalmas (nem rontott másolat). Elemzése azt támasztja alá, hogy a 15. századra keltezett *Nikolsburgi ábécé* és a 17. századi rovásírásos ábécék pontos hangjelölési rendszere között akkor is megvolt a folytonosság, ha az elméleti lehetőségeket a tényleges gyakorlat nem feltétlenül használta is ki.

A Nikolsburgi ábécé latin betűinek hangjelölése

Ábécénk anyaga nem (vízjeles) papír, hanem kiváló minőségű, gondosan simított, fényűzően fehér pergamen. Ez nehezen keltezhető. A betűformák alapján a nyelvemlék nagyon korai. Az ábécé készítője a rovásjeleket – akárcsak a későbbi források többsége – jobbról balra sorakoztatta, s a 46 jel fölött latin betűs értelmezéseket írt. Az értelmezések kézírását – szemben a címek (*Littere Siculorum quas sculpūt / vel cidunt in lignis*, illetve *Littere Ju-*

deorum / et menfes) „vastagbetűs, törtsarkú, merev” gót kódexírásával, valamint a római és héber hónapnevek „nagyobb betűs, félkurzív” jegyeivel – „vékony, hajlékony kisbetűk” használata jellemzi, akárcsak a héber betűk hangértékeit.¹⁴ A paleográfiai szempontú keltezés számára az emlék többféle írásmódja több fogódzót nyújt. Jakubovich Emil az ábécé keletkezését a 15. század középső évtizedeire teszi.

A latin betűs rész hangjelölése is kiaknázható a nyelvemlék keltezésében.

A rovásírásos betűk latin betűs értelmezéseit 4 csoportra osztjuk. A 46 jel közül

1. 11 rovásjel szerepel egyetlen latin betűvel társítva (*a, e, f, i, l, m, o, r, s, v, s*),

2. 8 esetben a betűkapcsolat egyik elemére mellékjel kerül (*cz', g'*, vagy a valódi mellékjelesnek nem tekinthető, csak írástechnikai változat *y'*),

3. szerepel 2 emeletes betű (*w^e, ee^w*), és

4. 25 áll betűkapcsolatokból. *a)* Egy részük látzólagos: betűnevek, amilyenek ma az *el, em, en, ó, pé, kú* stb. *b)* Vannak köztük betűösszeszövészek (*mp, nt*), és *c)* vannak olyan hangértékek, amelyeket egynél több betű ábrázol (például a *cs* hangot a *ch*).

Az 1. megfigyelést nem hasznosítjuk.

A 2. megfigyelés a mellékjeles, ún. huszita helyesíráshoz köti az ábécét.¹⁵ Bár a ferencesek voltak a husziták legfőbb üldözői, Hus helyes-

írási felfogása mégis behatolt emlékeikbe, „nemcsak az erdélyiekbe, mint pl. a *Székelyudvarhelyi kódex*, *Teleki-kódex*, hanem a budaiakba is, mint pl. a *Guary-kódex*, *Nádor-kódex*, *Nagyszombati kódex*”.¹⁶

A 3. megfigyelés az ábécét a német hagyományhoz kapcsolja. A megszülető magyar nyelvű világi értelmiségi réteg erős német tájékozódása ezen az emléken is rajta hagyta a nyomát. Az sch mellett ezt bizonyítják az emeletes betűk is, az *ee*^v (mely Jakubovich¹⁷ szerint *oe*^v), és kiváltképp a *we*, továbbá az a körülmény, hogy az ábécé jól meg tudja különböztetni az *u~ú*, a *v*, az *ü~ű* az *ö~ő* beszédhangokat. Az *we*-t sajátos, nyomtatás-szerű írásmódja alakilag megkülönbözteti a *Jordánszky-kódex* (1516–1519) *w*^v-jétől, ahol az ékezet valójában szintén (kurzív, gót) *e*. A *Nikolsburgi ábécé*nek a nyomtatott emeletes betűkre emlékeztető *we*-je német nyelvű ősnymtatványok hatását sejteti.

A 4. megfigyelés a betűkapcsolatos, ún. kancelláriai helyesírás hagyományával köti össze az emléket. A *c* hangértékű *cz* és a *cs* hangértékű *ch* megkülönböztetése, a *gy*-vel, illetve *ty*-vel jelölt palatális expozívák, az *ny*-nyel jelölt palatális nazális, az *ly*-lyel jelölt palato-laterális approximáns mind idetartozik, ahogy az ún. „henye” *h* is a *t* vagy a *g* után (*eth*, *egh*). Egészen a mohácsi vészig „élég gyakori, hogy a *ty* helyett *thy*-t írnak”.¹⁸

A megfigyelésekből tehát az következik, hogy a *Nikolsburgi ábécé*ben egyszerre volt jelen a kancelláriai és a huszita helyesírás. Még az is előfordult, hogy az ábécé lejegyzője

mindkét módon megadta a rovásjel hangértékét. Kimutathatók továbbá német hatások. Jakubovich Emil¹⁹ a lejegyzőt magát – közelebbről meghatározatlan – külföldinek képzelte, de talán nem kell ilyen messzire mennünk. A magyar nyelvű irodalmi tevékenységet folytató világi értelmiség történetének legkezdetén az elmagyarosodó németek – a ténylegesen fennmaradt emlékek arányai szerint – roppant fontos szerepet játszottak: elég, ha első szójegyzékeinkre gondolunk, vagy korai szerelmi líránk lejegyzőire, vagy a *Szabács viadalára*, vagy a *Szent László-ének* verselésére, amely Gábor Ignáctól Vekerdi Józsefíg többeket az ógermán ritmikára emlékeztetett, holott a tovább élő középfelnémet hangsúlyszámlálás is szóba jöhetett volna.²⁰ A *Nikolsburgi ábécé* a fentiek alapján nem látszik hamisítványnak; ellenkezőleg: korának jellegzetes írásműve. Jakubovich Emil a betűformák alapján a 15. század közepére keltezte. Kancelláriai és huszita kombinált helyesírása nem mond ellent ennek, de egy néhány évtizeddel későbbi keltezésnek még kevésbé. A német hatások a 15. század végének, a 16. század elejének világi értelmiségi rétegére nagyon jellemzők. A német ősnymtatványok betűformájával azonos egyik emeletes betű alapján nem valószínű, hogy az ábécét a 15. század vége előtt írták. Az emlék nyilvánvaló szkíta-hun vonatkozása, fő mondanivalója természetes kapcsolatba hozható Mátyás politikai propagandájával, az Attila-párhuzammal, amely legkidolgozottabb alakját Thuróczy János történeti művében nyerte el

(1488). A *Nikolsburgi ábécé* szövegét mindezek alapján a 15. század második felében, azon belül leginkább a század vége felé alkothatták meg, legalábbis a kezünkben levő – talán másolati – példányt akkoriban jegyezheték le.

A keltezés zavaró tényező az emlék szembeötlő székely–héber párhuzama, amelyet eddig csak későbből, a 16. századból ismerünk. A rovásírás irányának a héberével megegyező voltára Baranyai Decsi János csak 1598-ban fog rámutatni. Az igaz, hogy Sylvester János 1539-ben megjelent *Grammatica Hungarolatina*ja számos ponton felhívja a figyelmet a héber és magyar nyelv rokon vonásaira, és a *Grammatica Hungarolatina*nak elvben akár lehettek e téren előzményei is – de bizonyítani nem tudjuk őket. A magyar nyelvről való elméleti gondolkodásnak Sylvester előtti egyetlen számottevő fennmaradt emléke éppen a *Nikolsburgi ábécé*.

Könyvtörténeti észrevételek

Felfedeztetése óta mindig volt ebben a nyelvemlékben valami gyanús, elsősorban a számtalan hamis rovásírásos dokumentum, másodszorban a felfedezés furcsaságai miatt. Talán ez magyarázza, hogy a helyesírás-történész Knieza István miért nem vesztegetett rá egyetlen szót sem. Ez indokolhatta, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 2009-es nagy, nemzetközi nyelvemlék-kiállításán miért nem szerepelt. A felfedezés gyanús körülményeinek összefoglalása néhány évvel ezelőtt:²¹

Megvizsgálandó, hogy miért vesztette el kontextusát a *Nikolsburgi ábécé*. Összefüggött vagy nem az öt hordozó ősnymtatvánnyal? A példányt a Széchényi Könyvtár számára megszerző Jakubovich Emil miért mond el- lent önmagának?²² „Mivel azonban a hercegi család jogtanácsosa az ősnymtatványért az árverésen elérhető maximális árat, a kikiáltási ár többszörösét követelte megbízottunktól, több napi alkudozás után, kedvünk ellenére kénytelenek voltunk távirati úton hozzájárulni ahhoz, hogy a bennünket elsősorban érdeklő, rovásábécével beírt hártya-védőlevelével vele semmiféle tárgyi összefüggésben nem lévő ősnymtatványtól különválasztassék és a rendelkezésünkre álló összegért megvétessék. Az ősnymtatvány megszerzésére is újabb megbízást adtunk az árverező cégnek, de az – sajnos – a luzerni árverésen részünkről (svájci frankban) megfizethetetlen áron idegen kezekbe került.” Ha az ábécé csakugyan „sem- miféle tárgyi összefüggésben” nem állt az ősnymtatvánnyal, akkor miért adott a könyvtár „újabb megbízást” az ősnymtatvány megvételére? És mit jelentenek az ábécé kontextusáról följegyzett alábbi, rejtelmes szavak? „Két helyen lyukak és rozsdás szegek nyomai meg egy függőlegesen levonuló gyűrődés világosan mutatják, hogy a pergamenlap, mielőtt az ősnymtatvány hátsó védőleveléül alkalmazták, már egy korábbi könyv, nyilván kódex, első táblájának belső borítólapja volt.”²³ Ha az ábécé esetleg nem hiteles emlék, amelyet utólag helyeztek az ősnymtatványba, mikor készült? A 16–17. vagy a 20. században?

Vizsgálatunk célja az volt, hogy ezeknek a kérdéseknek a végére járjunk. A Ranschburg-antikváriumra gyanakodtunk, amely az idő tájt a Podmaniczky-Degenfeld Könyvtár tulajdonát képező, ellopott könyvek vásárlójaként egyszer már gyanúba keveredett, de jó-hiszeműnek találták.²⁴

Gyanúnk megalapozatlannak bizonyult. Immár bizonyítani tudjuk, hogy a *Nikolsburgi ábécé* nem lehet modern hamisítvány.

Az ábécét ősnymtatványba ragasztva találták, a felfedezők szerint annak „hátsó védőlevelül” szolgált. (Ma már úgy látjuk, nem az ősnymtatvány, hanem a hasonló méretű pergamenlevél védelme lehetett az egybekötés célja.) Az ősnymtatvány Bartholomaeus Anglicus *De proprietate rerum* című művének egy viszonylag gyakori kiadása. Anton Koberger nürnbergi nyomdájában, 1483. május 30-án hagyta el a sajtót. Magyarországon 7 példányt tartanak nyilván belőle.²⁵

Jakubovich Emilt, az OSZK akkori vezetőjét Ranschburg Gusztáv könyvkereskedő fia, Ranschburg György kereste fel 1933. október 28-án a bécsi Gilhoffer & Ranschburg cég árverési katalógusával, amely a nikolsburgi hercegi Dietrichstein-könyvtár árverésre szánt anyagát tartalmazta.²⁶ Könyvünk ebben szerepelt. Az árvereztetők szerint hátsó hártya-védőlevelének verzóján szicíliai írást tartalmazott (Jakubovich beszámolója a *Nikolsburgi ábécé* megvételéről, MTAK Kézirattár, MS 4820/276-291), de Ranschburg György felis-

merte, hogy az írás nem szicíliai, hanem az ún. székely rovásírás. Ezért fordult az OSZK-hoz, mint a könyvtár antikvárius-szakértője (Jakubovich Emil levélfogalmazványa a *Nikolsburgi ábécé* megtalálásával kapcsolatban, MTAK, Ms 4820/280). Jakubovich a hártya-levélről rögtön fényképet kért, s az két nap múlva, október 30-án megérkezett. A fényképekkel a bécsi cég értesítést is küldött, hogy a könyvet már becsomagolták, ugyanis az árverezésre kerülő könyvanyagot az árverés előtt Londonban, majd Luzernben kiállítják. Jakubovich, félve, hogy az árverésen elkel a könyv, azonnal jelentést tett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, kérve támogatásukat. Hóman Bálint kultuszminiszter és Szily Kálmán államtitkár intézkedésére Ranschburg Györgyöt még aznap elküldték valutával, útlevéllel és kiviteli engedéllyel Bécsbe, hogy megszerezze az emléket (beszámoló, uo.). Az ősnymtatványt a hártya-levéllel együtt öt-száz svájci frankra árazták, elsősorban a rovásírás, másodsorban a díszes előlap miatt. Ezt az összeget az Országos Széchényi Könyvtár meg is fizette volna, de az árvereztető cég abban bízott, hogy az ősnymtatvány az árverésen a kikiáltási árnál lényegesen többért kel majd el, ezért a könyvet az árverezés előtt csak ezer svájci frankért lettek volna hajlandók eladni, ami Jakubovichéknak túl drága volt (beszámoló, uo.). Az árvereztető cég ekkor beleegyezett abba, hogy a hártya-levelet különválasszák, és magában eladják. Mivel a könyv a pergamenlevéllel együtt volt meghirdetve a katalógusban, és a szétválasztás után

a könyv értéke lecsökkent, a hártylevéért háromszáz svájci frankot kértek, amit Ranschburg György ki is fizetett (levélfogalmazvány, uo.). Az árvereztető cég ígértett arra, hogy igyekszik az ősnymtatványt Jakubovichéknak juttatni. Ha magasabb összeget ajánlana valaki, arról azonnal értesítik őket. A könyv végül számukra megfizethetetlen áron került ismeretlen vevő kezébe.²⁷

A ma is létező Gilhofer & Ranschburg antikvárium – melynek ezúton is köszönetet mondunk – levéltárából kiderült, hogy az ősnymtatványt Ferdinand von Neufforge báró (1869–1942) vette meg az árverésen. 1961-ben az ő könyvhagyatékának egy részét, benne a keresett könyvet a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum vásárolta meg.²⁸ A könyv jelenleg is itt található, jelzete: 4 Ac 148/1, Slg: N15. A múzeumtól digitális másolatokat vásároltunk – pályázati szerencse híján magánkölségen s így csupán – a Philipus de Penczicz possessorbejegyzését tartalmazó levélről (7r), az utolsó szöveglevélről (267v), a hátsó szennylevélről (268r,v), valamint a hátsó kötéstábláról (269r). Az ábécét a 268v és 269r közötti helyről távolították el. A könyv előtörténetét világossá teszi Ferdinand Hoffman báró (1540–1607) ex librise: „Ex Bibliotheca ILLVSTRIS AC GENEROSI DOMINI DNI FERDINANDI HOFFMAN LIBERI BARONIS GRVNPVHEL ET STRECAV”²⁹. Ferdinand Hoffman von Grünbüchel und Strechau stájer főúr udvaronc volt II. Rudolf császár környezetében.³⁰ A báró terjedelmes könyvtárát leszármazottai 1669-ben a Dietrichstein családnak ajándékozták,³¹ így került

az ősnymtatvány a nikolsburgi Dietrichstein-könyvtárba, ahol több mint 250 évig őrizték. A könyv útját – a példánynak vagy másolatának kézbevétele előtt – eddig sikerült feltérképeznünk. Ferdinand Hoffman könyvtárának alapját Hieronymus Münzer (1440–1508) német humanista orvosnak és utazónak, valamint az ő vejének, Hieronymus Holzschuhernek (1469–1529) könyvei képezték.³² Ez is megnyit lehetőségeket.

Végül elérkezünk a könyv első vagy egyik első tulajdonosához.

A nagyon gazdagon díszített ősnymtatvány lapjait piros-kék-arany iniciálék díszítik. A 7r levél rectójának aljára, piros miniumfestéssel jegyezték fel Philipus de Penczicz nevét. Philipus de Penczicz Jakubovich (1935, 4) feltevése szerint a morvaországi Píferov körzetben lévő Penčice faluban birtokos „ősregi morva Penčic vagy penčici Otik nemesi család litteratus tagja lehetett”. A levél alján gazdag növénydíszítés övezte címer foglal helyet, amely nem azonos a „penčici Otik nemesi család” címerével,³³ de mindenképpen ígéretes nyom a példány történetének megrajzolásához. A nürnbergi múzeum ősnymtatványkatalógusa³⁴ szerint a könyv széljegyzetei a 15–16. századból származnak.

Jakubovich Emil megállapítása,³⁵ miszerint a *Nikolsburgi ábécén* lévő gyűrődés és rozsdás szegnyomok világosan mutatják, hogy a pergamenlevél korábban egy másik könyv (nyilván kódex) védőleveleként szolgált, nem lehet helytálló, mivel a rozsdás foltokat egyértelműen az ősnymtatvány egykor megvolt csatjai

okozták. Ahogy a könyv végéről előre felé lapozunk, a fényképeken egyértelműen látszik a levelek egyre csökkenő átrozsdásodása (3. ábra). Ez azt bizonyítja, hogy a *Nikolsburgi ábécé* pergamenlapja nem lehet modern hamisítvány, hiszen már akkor a könyv hátsó szennylevelének verzőja és a hátsó kötéstábla közé volt bekötve – vagy ragasztással beillesztve –, amikor a könyvnek legalább a két hátsó csatja még megvolt. Mikor és ki rögzíthette az ősnymtatványba a *Nikolsburgi ábécét*?

A stockholmi Királyi Könyvtár katalógusában rábukkantunk egy szintén Philipus de Penczicz possessorbejegyzését hordozó – tartalmilag is érdekes – ősnymtatványra.³⁶ Az ebbe festett címer azonos azzal, amely a nürnbergi ősnymtatványban látható. A katalógus két tulajdonosi beírást tüntet fel. Az egyik, a nyilvánvalóan későbbi, viszonylag egyszerű: „Nunc olomucenis [Olmütz/Olomouc] est liber ecclesie [Cathedralis].” Az első possessorbejegyzés viszont nehezen értelmezhető: „Liber philippi de penczicz Emptus parisius [Parisiis?] die Octobris vndecima Anno domini etc. octuagesimo septimo, manu propria ligatus in Wyssaw et signatus in Budesin die Aprilis 28. Anno etc. [14]89.”

Vagyis – ha a bejegyzést jól értjük – ennek a morva nemesúrnak a könyvkötés lett volna a vesszőparipája? „Penczicz-i Fülöp könyve, amelyet Párizsban vásárolt az Úr [14]87. esztendejében, október 11-én; saját kezűleg be-

kötötte Vyškovban (Wischauban), és aláírásával látta el Budyšinban (Bautzenben), [14]89 április 28-án.”³⁷

A példányok kézbevétele és fényképek nélkül, pusztán a katalógusok adatait böngészve úgy látszik, hogy Bartholomeus Anglicus könyvét is borjúbőrrel borított deszkatáblák közé kötötte be a könyvkötő, nem csak a stockholmi könyvet. Az, aki a *Nikolsburgi ábécét* beleragasztotta – vagy ellentaggal belefűzte és belekötötte – ez teljes fényképsozrat híján nem dönthető el –, megfontoltan dolgozott. Természetellenes és kényelmetlen elhelyezés mellett döntött: az ősnymtatvány hátsó szennylevele után a pergamenlevél recatója üres, az ábécé tanulmányozásához lapozni kell. Nyilvánvalóan azért választotta ezt a különös megoldást, mert ellenkező esetben a szöveg egy része – a pergamenlevélén való elhelyezkedése folytán – a bekötéskor vagy beragasztáskor áldozatul esett volna. Ebből persze az is következik, hogy a *Nikolsburgi ábécét* előbb jegyezték le, semhogy a pergamenlevelet az ősnymtatványba belehelyezték volna. Ha a possessorbejegyzést helyesen értelmeztük, lehet, hogy maga Philipus de Penczicz volt az, aki ezt a különleges kolligátumot létrehozta, talán akkoriban, amikor a stockholmi könyvet is bekötötte. Akkor a nyelvemlék terminus ante quemje is sejthető lenne: talán valamikor 1489 körül már meglehetett.

JEGYZETEK

- 1 Köszönet a könyvtár munkatársainak, Boka Lászlónak, Földesi Ferencnek és Madas Editnek, az OSZK-n kívül Bibor Máténak, Bóta Krisztinának, Herner Jánosnak, Szögi Lászlónak, külföldön Serena Kellernek (Gilhofer & Ranschburg GmbH), Paul Needhamnek (Scheide Library), Dr. Johannes Pommeranznak (Bibliothek des Germanischen Nationalmuseums).
- 2 NÉMETH Gyula, *A magyar rovásírás*, Bp., MTA, 1934; JAKUBOVICH Emil, *A székely rovásírás legrégibb ábécéi*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935.
- 3 RÓNA-TAS András, A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus, *Néprajz és Nyelvtudomány*, 29–30(1985–1986), 178.
- 4 VÉKONY Gábor, *A székely írás. Emlékei, kapcsolatai, története*, Bp., Nap Kiadó, 2004, 67–91.
- 5 BARTÓK István, „Nem egyéb, hanem magyar poézis”, *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*, Bp., Universitas Kiadó, 2007, 64 és 168.
- 6 HORVÁTH Iván, *A székely rovásírás és a latin-magyar ábécé = A magyar irodalom története*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007; <http://www.villanyspenot.hu>.
- 7 Vö. RÓNA-TAS, *i. m.*, 177.
- 8 HORVÁTH Iván, *Szent László-ének = „Látjátok feleim...”. Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 143–150; <http://www.villanyspenot.hu>.
- 9 „Pál pap”; Vö. SÁNDOR Klára, A gelencei rovásírás felirat, *Magyar Nyelv*, 92(1996), 80–82.
- 10 http://nyelvemlekek.oszk.hu/sites/nyelvemlekek.oszk.hu/files/mny70_b.pdf
- 11 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*2, Bp., Balassi Kiadó, 2002, 17. sz.; <http://www.tan-konyvtar.hu/konyvek/magyar-keziratos/magyar-keziratos-081028-18>.
- 12 SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., MTA, 1915; http://www.konyv-e.hu/MOK/SGY_A_magyar_rovasiras_he.pdf; <http://mek.niif.hu/06800/06886/06886.pdf>.
- 13 Uo., 89.
- 14 JAKUBOVICH, *i. m.*, 5–6.
- 15 Vö. KNIEZSA, István, *A magyar helyesírás története*, Bp., Tankönyvkiadó, 1959, 12–13; UŐ., *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Bp. Akadémiai Kiadó, 1952, 156.
- 16 UŐ., 1959, 13.
- 17 JAKUBOVICH, *i. m.*, 5.
- 18 KNIEZSA, *i. m.*, 1952, 59.
- 19 JAKUBOVICH, *i. m.*, 11.
- 20 LUDÁNYI Mária, A „Supra agnō” forrásvidéke = *Klaniczay-emlékkönyv*, szerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet–Balassi Kiadó, 1994, 136–142; BOGNÁR Péter, HORVÁTH Iván, *Szabács viadala = „Látjátok feleim...”. Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit, Budapest, OSZK, 2009, 151–158; <http://www.villanyspenot.hu>; HORVÁTH, *Szent László-ének, i. m.*; HORVÁTH Iván, *Magyar versek: mi vezett el? = szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, Budapest, rec.iti, 2010, 83–98; <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/HorvathIvan-Ghesaurus.pdf>; HORVÁTH Iván, *Métrique comparée génétique ou régionale: l'exemple hongrois = Formes strophiques simples – Simple strophic patterns*, szerk. Levente SELÁF, Patrizia Noel Aziz Hanna, Joost van DRIEL, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 221–234.

- 21 HORVÁTH, A székely rovásírás..., i. m.
- 22 JAKUBOVICH, i. m., 3–4.
- 23 Uo., 5.
- 24 H. HUBERT Gabriella, *Fejezet az Evangélikus Országos Könyvtár készülő antikvakatológusából – BCACH = szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, „...mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszóc...” Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, Bp., OSZK–Balassi Kiadó, 2010, 232.
- 25 SAJÓ Géza, SOLTÉSZ Erzsébet, *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur, I–II*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970, 504. sz.; <http://mek.oszk.hu/06100/06119/pdf/index.html>.
- 26 JAKUBOVICH, i. m., 2.
- 27 Uo., 4.
- 28 Barbara HELLWIG, Heinrich MATTHEY, *Inkunabelkatalog des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg, Wiesbaden, Otto Harrasowitz, 1970, xiii.*
- 29 Uo., 44.
- 30 Hermann GILHOFER, Heinrich RANSCHBURG, *Versteigerungs-Katalog*, XI, Luzern, H. Gilhofer & H. Ranschburg Aktiengesellschaft, 1930, [21]
- 31 E. P. GOLDSCHMIDT, *Hieronymus Münzer und seine Bibliothek*, London, The Warburg Institute, 1938, 5.
- 32 GILHOFER, RANSCHBURG, i. m., [21 sq]
- 33 Heinrich von KADICH, Conrad BLAŽEK, *Der Mährische Adel*, Nürnberg, Bauer & Raspe, 1899, Tafel 72; <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/pdf/kadich-blazek1899-t071-080.pdf>.
- 34 HELLWIG, MATTHEY, i. m., 43.
- 35 JAKUBOVICH, i. m., 5.
- 36 http://uno.kb.se/F/7L1DY63FGDILAEXFLPI-UPT1X93GX6H3ADDC1LBSCL4AKTS8BJJ-33315?func=full-set/set&set_number=000923&set_entry=000032&format=999
- 37 Az általa bejárt útvonal alapján jogos lehetett Róna-Tas András megérzése, és Philipus de Penczicz helyét Filipec János környezetében kereshetjük.